

април 1996.

ПЕТ ВЕКОВА СРПСКОГ ШТАМПАРСТВА, 1494◊1994, Раздобље српскословенске штампе XV–XVII в., Београд 1994, Издавачи Српска академија наука и уметности, Матица српска, Народна библиотека Србије; приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, стр. 232 + албум од 233. до 390. стр.

Године 1994. навршило се пет векова од појаве прве штампане књиге на словенском југу која је штампана на српскословенском језику, тј. *Окѡиѡхѡ ѡрвогласника*. Господар Зете, Ђурађ Црнојевић, 1492. г. наручио је у Млечима српска слова за потребе штампарије коју оснива на Цетињу, тако да ће се већ 4. јануара 1494. г. појавити и *Окѡиѡхѡ*. Осим њега штампане су још четири књиге.

Тој изузетној годишњици посвећена је књига коју приказујемо. На својој уводној страници Мирослав Пантић (главни уредник) истиче значај ове штампарије, утолико пре и више што је господар Ђурађ смогао снаге, и показао довољно мудрости, да у изузетно тешком времену, кад је турска сила озбиљно притиснула и Зету, увиди потребу за овако значајним културним прегнућем. У свом делу кратког увода у истом духу тај велики културни догађај оцењују заједнички Уредништво (чланови Уредништва су, поред М. Пантића, Александар Младеновић и Драго Ћупић) и аутори.

Зборник садржи више радова, који, обележавајући ову значајну годишњицу, у много ширем контексту осветљавају, не само средњовековно српско, него и словенско штампарство и његов значај за развој средњовековне српске културе у њеним различитим видовима.

У чланку *Видови и огранци раног словенског штампарства* (стр. 9–24) Лазар Чурчић износи податке о првим штампарима — Словенима, који не штампају словенске књиге, него дела грчких и латинских писаца, али су, претпоставља Чурчић, својим земљацима могли бити од користи кад се започело са штампањем словенских књига. Они су се са штампарским умећем упознали у Венецији (Которанин Андрија Палтошић, Ластовљанин Добрић Добрићевић и др.).

У Чурчићевом раду налази се много драгоцених података о раном латиничком словенском штампарству (истиче се да је оно, вероватно, најпре стигло у Пољску већ 1474. г.), да је највише инкунабула, кад је реч о словенској земљи, штампано у Чешкој итд. Ту су, даље, подаци о раном глаго-

љичком штампарству (венецијански штампар Андреа Торезани је 1493. г. штампао глагољички *Бревијар*), о ћириличној штампи за источнословенско подручје (у Кракову је Немац Швајполт Фиол 1491. г. почео са штампањем ћириличких књига); говори се о почецима штампарства у Русији (године 1564. Иван Фјодоров почиње штампати књиге у Москви); у овом раду налазимо и податке о манастирским штампаријама на источнословенском терену, као и о штампаријама које су се развијале изван манастира. Говорећи о раном румунском штампарству, Л. Чурчић истиче да је српско штампарство остварило изузетно значајне и присне везе са штампарством у Румунији. Значајни су и подаци о католичким ћириличким издањима (Дубровчанин Фрањо Ратков Мицаловић 1512. г. штампа *Молишвеник* или *Офучије* на ћирилици а не на латиници); наводи се и податак о постојању протестантске ћириличке штампе, али се истиче њена епизодна улога кад је реч о ћирилици. (Везује се за име Словенца Приможа Трубара. Он је своја глагољичка издања, од *Буквара* 1561. до *Новог завета* 1562/3, систематски прештампавао и ћирилицом.)

Сретен Петковић у чланку *Илустрације и књижни украси у српским иштампаним књигама* (стр. 25–52) свестрано обрађује ликовна достигнућа наших старих штампара, подвлачећи да су већ цетињске књиге показале својства зрелих остварења; већ прва од њих, *Окѣоих ѣрвогласник*, „има, осим иницијала, и три репрезентативне заставе на самом почетку“ (стр. 25). Код прве две С. Петковић истиче западни утицај, док се код треће види утицај рукописних књига. Међу цетињским књигама „најзначајнији и најлепши украс“ (стр. 27) чине илустрације које има *Окѣоих ѣѣѣогласник* (штампан, вероватно, 1494. г.). Говорећи о штампарији Божидара Вуковића у Венецији, аутор нарочито подвлачи велике Вуковићеве амбиције које се огледају како у броју књига, тако и у богатству графичких украса. Заставе и иницијали у његовим књигама следе рукописну традицију. Он се „није много трудио око иницијала и застава“, који су у духу српске рукописне традиције, али је „велике напоре уложио да сликом украси странице својих књига“ (стр. 29), почев од *Зборника* из 1521. г., где су илустрације доследно у традицији истока. Његов најзначајнији подухват — *Празнични минеј* (завршен поч. 1538. г.) — поред старих дрвореза, садржи и нове, за чије су предлошке изабране грчке, одн. критске иконе. За књиге које штампа Виценцо Вуковић, Божидаров син, реч је, пре свега, о *Псалтиру* с *последовањем и часловцем*, С. Петковић истиче да се, поред византијске иконографске традиције, уносе и елементи из ренесансних рукописних и штампаних књига чиме се он, на неки начин, и највише удаљио од православних, византијских предлогака. Наводе се и подаци о другим српским штампаријама и штампарима у Венецији (Јеролим Загуровић, Јаков Крајков, Ђовани Антонио Рампацето и др.).

Говорећи о томе како су биле украшаване књиге штампане у покоре-ним српским земљама (та активност траје од 1519. па све до седме деценије XVI века, стр. 41), аутор наглашава да су услови и прилике били такви да су књиге много скромније биле украшаване (у Горажду 1519–1523, у Рујну

Гордана Јовановић у чланку *О језику старијих српских књига* (стр. 53–60) на почетку говори о традицији именовања језика којим се штампају наше старе књиге („српски језик“, „наш језик“); истиче се, даље, да тај језик јесте српски по томе што је за српску средину њен књижевни језик. Међутим, у лингвистичком смислу, он је српска редакција црквенословенског језика чији су утемељивачи Ћирило и Методије. Старе српске штампане књиге нису вршиле неке интервенције у језику, нису спроводиле језичку реформу. Ортографија у њима је српске редакције, а лексика и графички систем су у духу старословенске традиције.

Сви досад наведени прилози (стр. 1–69) чине уводно или приступно поглавље, иза кога следе два опежњија и синтетичка која (свако на свој начин) дају целовиту слику старог српског штампарства — прво у енциклопедијском тексту (протканом илустрацијама), а друго ликовним језиком (у виду албума допуњеног текстом).

Изузетно је драгоцено прво наредно поглавље — *Лексикон српскословенског шћамѣарсѣва* (стр. 71–218) — који је приредио и писао Митар Пешикан, уз помоћ и других сарадника. Јединице *Лексикона* сврстане су по азбучном реду, али је тематским садржајем омогућено да се он прочита и као јединствена књига. Ту имају своје јединице све српскословенске штампарије, свака од четрдесетак познатих њихових књига, као и сви знани и једва знани штампари (за њих се чланци крећу од сажетих студија, кад је о штампарима сачувано више података, до кратких помена, кад се о неком штампару зна, нажалост, само име и у чему је суделовао); све је то допуњено и низом других чланака у контексту старог српског штампарства. Не можемо се овде упуштати у садржину и достигнућа обраде, али уместо тога вреди пренети сав тематски садржај (насловe јединица); из тога ће се видети не

само свестраност енциклопедијске обраде, него се и из самих наслова може сагледати укупно дело старих штампара српскословенских књига (из поштовања према подвижницима тог посла нећемо испуштати ни сасвим кратке чланчиће о једва знаним штампарима):

Присјуйни чланци: Гутенберг, Европско штампарство у XV веку, Венеција, Словенско штампарство (кратки информативни чланци); Штампарије српскословенске, Књиге српскословенске (збирни прегледи); Слагачки елементи, Слова курентна, Слова верзална, Иницијали, Насловно писмо, Заставице, Илустрације, Оквири (са позивањем и на уводно поглавље кад год је тема тамо обрађена).

Црнојевићка штампарија (од 1494. г.): Ђурађ Црнојевић, Црнојевићка штампарија, Словна гарнитура Црнојевићке штампарије и редослед рада на књигама, Октоих првогласник црнојевићки, Октоих петогласник црнојевићки, Псалтир црнојевићки, Молитвеник црнојевићки, Четворојеванђеље црнојевићко, Макарије од Црне Горе, Макарије, штампар у Румунији, Ободско питање, Грб Црнојевића.

Вуковићка штампарија (од 1519. г.) — главни чланци: Божидар Вуковић, Виценцо Вуковић, Вуковићка штампарија, Грб Божидара Вуковића и други амблеми Вуковићке штампарије; *књиге Божидарове*: Служабник Божидара Вуковића, Псалтир Божидара Вуковића, Зборник за путнике Божидара Вуковића 1521, Зборник за путнике Божидара Вуковића 1536, Октоих петогласник Божидара Вуковића, Минеј празнични Божидара Вуковића, Молитвеник Божидара Вуковића; *Божидарови штампарии*: Пахомије од Црне Горе, Мојсије Дечанац, Теодосије, Ђенадије; *Виценцове књиге*: Псалтир Виценца Вуковића 1546, Зборник за путнике Виценца Вуковића 1547, Служабник Виценца Вуковића, Зборник за путнике Виценца Вуковића 1560, Псалтир Виценца Вуковића 1561, Октоих петогласник вуковићки и други.

Настављачи делајности Вуковићке штампарије (од 1561. г.): Стефан Скадранин, Триод посни Стефанов, Скадарска штампарија, Занети, Камило, Триод цветни скадарски; Јаков од Камене Реке, Зборник Јакова од Камене Реке; Загуровић (Јеролим), Јаков Крајков, Загуровићева штампарија, Псалтир Загуровићев, Молитвеник Загуровићев, Служабник загуровићки први, Служабник загуровићки други, Зборник „Различније потреби“ Јакова Крајкова; Зборник мали Стефана Паштровића, Стефан Паштровић, Сава Дечанац, Рампацето, Буквар Саве Дечанца и Стефана Паштровића; Псалтир Ђинамијев, Ђинами.

Гораждани (од 1519. г.): Горажданска штампарија, Гораждани у румунском штампарству, Божидар Горажданин, Љубавићи, Радоје; Служабник гораждански, Псалтир гораждански, Молитвеник гораждански.

Рујно (1536/37): Рујно, Рујанска штампарија, Четворојеванђеље рујанско, Теодосије.

Грачилица (1538/39): Грачаничка штампарија, Октоих петогласник грачанички, Никанор, Димитрије.

Милешева (1544–1546. и 1557): Милешева у српском штампарству, Милешевска штампарија прва, Милешевска штампарија друга, Псалтир милешевски први, Молитвеник милешевски, Псалтир милешевски други; Данило, Никанор, Сава, Мардарије (игуман бањски), Мардарије (штампар Милешевски); Теодор, Дамјан, Милан.

Београд и Мркшина црква (1552. и 1562–1566): Београдска штампарија, Четворојеванђеље београдско, Мардарије, Радиша Дмитровић, Гундулић (Тројан); Мркшиначка штампарија, Четворојеванђеље мркшиначко, Триод цветни мркшиначки, Живко, Радул.

Још неке српскословенске књиге: Псалтир српскословенски непознате штампарије, Минеј празнични Коресијев, Триод цветни Јована Светогорца (последња српскословенска књига 1648/49).

Други ојшћи чланци: Формат књига и слога, Датација старих књига, Сигнатура табака и листова, Језик српских штампаних књига, Правопис српскословенских књига, Цена књиге, Изгубљене књиге.

Нема сумње да ће Пешиканови налази и судови о спорним и отвореним питањима, изложени у *Лексикону*, задржати трајну научну релевантност у овој области филологије. Треба истаћи да је М. Пешикан анализом словних гарнитура Црнојевићке штампарије дошао до кључа којим су редом штампане књиге ове штампарије (показало се да је *Псалтир* штампан у два маха); ту су и студиозни чланци о Вуковићима и Горажданима и др. Дело истовремено има карактер општег информативног и општеобразовног приручника. Уз то је *Лексикон* допуњен додатком *Из записа старијих штампара* (стр. 219–232, избор и транскрипција М. Пешикана); ти записи су од интереса и за историју књижевности.

Монографија *Пет векова српског штампарства* завршава се изванредним поглављем *Албум старог српског штампарства* (1494–1638, стр. 233–376), коме су додати и потребни текстови (стр. 377–390); аутор је Катарина Мано-Зиси. И овде о карактеру и садржају поглавља доста сведочи сам његов садржај: Цетиње 1494–1496, Горажде 1519–1523, Венеција 1519–1539, Рујно, Грачаница, Милешева 1536/37–1546, Венеција 1546–1561, Београд, Милешева, Мркшина црква 1552–1566, Венеција 1566–1597, 1638, *Одјеци српског штампарства у Румунији* 1507–1580, *Поговор Албуму, Коментари репродукција*.

Визуелним језиком (зналачким одбором и распоредом 126 илустрација у сразмери 1:1) и компетентним судовима и коментарима на крају — ауторка је испричала целовиту повест старог српског (српкословенског) штампарства. Снимци нису бирани насумице нити одока, а ауторка се није повела ни за мерилом атрактивности. Сваки од њих је једно промишљено одабрано сведочанство, при чему је доста пажње посвећено записима самих штампара. Сврху одбира најбоље дефинише сама К. Мано-Зиси: „Отворене странице књиге биране су с намером да саопште неке сасвим конкретне чињенице; али исто тако, једна од особености овог албума је и то што он не само непосредно већ још више посредно, често кроз неупадљиве детаље, омогућује да се наслути сва сложеност изукрштаних културноисторијских процеса или усмереност издавачког програма у времену у којем су књиге настале.“ (стр. 378).

Тиме се *Албум* добро допуњава и с Петковићевом студијом у уводном поглављу књиге и с Пешикановим *Лексиконом*, који је проткан позивањем на *Албум*; са своје стране, и ауторка *Албума* дала је места оним сведочанствима која је изискивао *Лексикон* (нпр. *Албум* садржи узорке свих седам фаза црнојевићког слога које је утврдио М. Пешикан).

Сва три поглавља, дакле, добро се и складно допуњавају, сва три доносе несумњиве кораке напред у научним дисциплинама којима припадају. „Најпотпунији склад писма и слике постигла је књига“ — каже К. Мано-Зиси (стр. 377) у студији *Поговор Албуму*. Могло би се додати да „склад писма и слике“ одликује и ову конкретну књигу, која достојно обележава 500 година од увођења велике цивилизацијске тековине у српску културу.

Правично је за ову књигу одати признање труду Уредништва и Народне библиотеке Србије као извршног издавача, као и низу финансијера и донатора наведених на последњем листу књиге.

Пет векова српског штампарства јесте књига која чини част нашој науци и за многе хуманистичке дисциплине биће незаобилазно штиво.

Београд

Гордана Јовановић